

Posudok habilitačnej práce J. Otčenáška: Slovník termínů slovesného folkloru Česko

Jaroslav Otčenášek, slavista, balkanista, predkladá ako habilitačnú prácu dielo z oblasti českého slovesného folklóru – 45 hesiel k termínom a 42 hesiel k postavám. V etnologických obciach oboch našich krajín je dlhodobo dobrým zvykom nadväzovať na zásadné diela predchodkýň a predchodcov, čerpať zo vzájomnej inšpirácie aj kriticky diskutovať. V tejto tradícii sú aj v tomto diele odkazy na zodpovedajúcu literatúru za každým heslom. Pri čítaní predhovoru ma však prekvapili rozpaky z autorovho postoja, a miestami aj odborných či štylistických nepresností. K publikácii *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (Praha 2007) autor poznamenal, že „nepokryla zďaleka celé spektrum zájmu soudobé folkloristiky“ (s. 11). V zápätí autor dodáva, že výsledok tejto práce je rozpačitý. V diskusii verím, bude priestor na to, aby autor objasnil toto úvodné konštatovanie na adresu profesionality svojich predchodcov.

Autor čitateľom predkladá nielen heslá o súdobých fenoménoch folklóru, ale aj tie, ktoré sú v centre záujmu folkloristiky od jej vzniku. Neviem posúdiť počet ani kvalitu už publikovaných hesiel v iných prácach, ktoré sa autor opakovane rozhodol spracovať. Možno len uviesť, že hoci autor čitateľa pripravuje na výzvy súdobej komunikácie, v práci sa nenachádza zmienka o sms správach, emotikonoch, hashtagoch, či iných skratkovitých komunikátov zvukom i obrazom.

Autor tvrdí, že „Potřeba podobné základní pomůcky pro českou odbornou veřejnost se ukazuje jako stále naléhavější“ (s. 6). Ak má slovník slúžiť odbornej verejnosti vrátane pedagógov, zväžila by som použitie niektorých vybraných príkladov. Hneď v prvom hesle **anekdota**, neskôr v **hádanke** a **jazykolame** čitateľov môže prekvapiť autorov výber ukážok. Nepochybujem, že jestvujú aj také príklady ostrovtipnosti z bohatej ľudovej slovesnosti, ktoré úroveň vnímania erotiky vo folklóre skôr pozdvihnú, než nivelizujú.

Otázkou tiež je, ako autor v kategórii anekdot zisťoval mieru ich obľúbenosti: „j) eroticko-pornografické – *jsou možná nejoblíbenějšími*, ale též nejméně písemně fixované“ (s. 14). Erotika má zaiste významné miesto vo folklóre. Prekvapujúce však bolo, že absentovali napríklad zodpovedajúce ukážky z komických replík Kašpárka (bol menej významnou postavou než Enšpígl?) či iných bežných fašiangových postáv.

Ďalšou otázkou je v našich zemiach hojne diskutovaný pojem **ľud**: „Tradičním lidem myslíme zjednodušeně většinu venkovského a menší části městského obyvatelstva v dobách minulých“ (s. 22). Vymedzenie kontrastom „dedina a mesto“ či „doby minulé“ je prekonané. Ako ľud sa označujú najširšie vrstvy obyvateľstva už bez tohto rozlišovania. Termín tradícia by si zaslúžil samostatné heslo, avšak pojem „tradičný ľud“ je sporný. Ak mal autor na mysli určité historické vymedzenie, mal by ho uviesť aspoň rámcovo. Práca **folkloristov** iste nespočíva len v príprave zbierok a antológií. Stojí myslím za zmienku aj ich spolupráca pri príprave folklórnych festivalov, ako aj rôzne formy spolupráce pri ochrane NKD a mnohé iné.

Zvláštnu pozornosť by som rada venovala heslu **kouzelná pohádka**. V jej definícii chýba základný parameter – zakliatie a odkliatie, teda premena. Metamorfóza ako základná skúsenosť hrdiniek a hrdinov v čarovných rozprávkach je vcelku analyzovaným konceptom (V. J. Propp, F. da Silva, I. Cardigos a mnohí iní). Neobstojí preto zjednodušenie: „Základní rámec podání je obvykle jednoduchý.... hrdina či hrdinka...poráží zlo a dobro vítězí“ (s. 34). Na jednej strane autor spomína „jistou dějovou chudost“, na strane druhej „neuvěřitelně pestrý, ornamentální svět prostředí, postav, předmětů atd.“ Autori, ktorí aplikovali iné výkladové rámce, než len odkaz na číselné zaradenie v ATU indexe, sa miesto „dějové chudosti“ sústredili na miesto konkrétnych motívov ako súčasť syntaxe a sémantiky. Samotné vymedzenie čarovnej rozprávky (s. 35) „v rámci mezinárodní systematizace vymezeny kódy ATU 300–ATU 749“, ako aj členenie do podoblastí je predmetom vyše storočnej neutíchajúcej kritiky. V hesle sa nedozvieme, aký je postoj českých folkloristov k limitom tejto klasifikácie. Už Jiří Polívka aj mnohí iní folkloristi, počnúc V. J. Proppom, navrhovali iné zaradenie, rešpektujúce nielen regionálne špecifiká, ale predovšetkým tvaroslovie rozprávky a funkcie jednotlivých motívov.

Zaujímalo by ma, ako by autor doložil nasledujúce tvrdenie: „K. p. tak, jak je chápeme dnes, se ale zformovaly až na konci středověku a v novověku“ (s. 34). Šírenie rozprávok ústnym podaním fascinovalo mnohých - a to, že časté látky zaznamenali, či dokonca do nich autorsky zasiahli, nemení nič na variujúcom živote tohto žánru. V prvom rade, ťažko konkrétne určovať vek akýchkoľvek tradičných žánrov; mnohé totiž nemajú jasnú vekovú hranicu, ani konkrétneho autora, už len z podstaty vlastnej definície. Napriek tomu niektorí výskumníci, inšpirovaní historicko-geografickou školou aplikovali koncepčné a štatistické nástroje z evolučnej biológie a dospeli k pozoruhodným výsledkom. Podľa nich fylogenetické stromy ukazujú vývoj látok, pričom zodpovedajú vzorcom masovej migrácie ľudí z afrického kontinentu do celého sveta. Títo autori berú do úvahy predošlé kritiky ATU indexácie, a cez sémantické siete vysvetľujú typologické podobnosti aj vo veľmi vzdialených kultúrach (v priestore aj v čase). Štúdie od d'Huy, Da Silvu a Tehraniho tak poskytujú súdobý pohľad na prehistorický pôvod niektorých sujetov¹.

Pozastavila by som sa aj pri Otčenáškovvej definícii rozprávky, v ktorej sa odvoláva na V. J. Proppa, avšak opomína podstatu jeho výkladu. V hesle k **lidovej pohádke** z Morfolgie pohádky uvádza len, že „Příběh začíná krátkou *výchozí situací*, na ní navazuje detailněji rozvedená *přípravná fáze*, vlastní zápletká se řeší v *expozici*. Střet hrdiny a protivníka obvykle vede k *vyvrcholení*, kdy je problém vyřešen, načež okamžitě následuje *šťastný konec*“ (s. 55). Takéto zjednodušujúce zhrnutie celkom mieri podstatu Proppovej analýzy a to určenie funkcie motívov (konajúcich postáv), ktoré majú predstavovať prototyp pre všetky čarovné rozprávky. Ak už máme hovoriť o súdobom využití, túto univerzálnu

¹ d'Huy, J. 2019. Folk-Tale Networks: A Statistical Approach to Combinations of Tale Types. *Journal of Ethnology and Folkloristics*, 13(1): 29-49

Da Silva, S. G., & Tehrani, J. J. (2016). Comparative phylogenetic analyses uncover the ancient roots of Indo-European folktales. *Royal Society Open Science*, 3(1), 150645.

<https://www.scientificamerican.com/article/scientists-trace-society-s-myths-to-primordial-origins/>

štruktúru funkcií motívov a ich konzistentné poradie dodnes rešpektujú mnohí úspešní scenáristi.

V charakteristike **anjela** sa dozvieme, že je to „nadpřirozená bytosť nebeského pôvodu“. Azda presnejšie by bolo uviesť, že je to postava, ktorej je pripísaný nebeský pôvod. Podobne opatrne by som postupovala pri definícii hesla **drak**, kde autor opomína rôzne možnosti sémantického výkladu v rámci funkcie v deji konkrétneho slovesného útvaru.

Rada by som sa dotkla dvoch hesiel, ktoré reprezentujú „Iného“. Všimnime si rozdiel v štylistike definícií: „**CIKÁN** (cigán, cigáň) je *tradiční označení Roma* v českém folkloru, dnes se vnímání tohoto termínu posunulo do negativní, hanlivé oblasti komunikace. (s. 74) (...) **ŽID** (Židák) je výrazně *stylizovaná folklorní postava* odrážející etnické a náboženské stereotypy našich předků vůči nábožensky a kulturně odlišné skupině obyvatelstva“ (s. 131). Navrhla by som, aby aj v prvom prípade autor použil označenie „folklórna postava“.

Ak máme s autorom súhlasiť, že „tradičný život Romů byl velmi specifický“, ktorý jav tradičnej ľudovej kultúry nemožno označiť ako špecifický? Prečo označuje „časté žebrání a drobné krádeže“ Rómov za „tradičné“? Verím, že ako na Slovensku, tak aj v Čechách jestvuje rozlišovanie medzi Rómami, ktorých dedinské spoločenstvo, ako aj samotní Rómovia považovali za vlastných, integrovaných, vykonávajúcich remeslá, pre ktorých krádež nebola samozrejmosťou a tých druhých, ktorí predstavovali absolútne socioekonomické vylúčenie. Ak je však cieľom heslára vysvetliť špecifikum *folklórnej postavy*, postava Róma vo fašiangových sprievodoch (na Morave?) je blízka humoru Nasredina Hodžu, alebo iným tricksterským postavám obradového folklóru, a zaslúžila by si tak ukážku, v čom je (aj v ľudovom divadle vrátane bábkového) nezastupiteľná, popri postavách Žida a čerta.

Ďalším nie dostatočne kriticky formulovaným heslom je **Čarodejnice**. Čitateľ by mohol nadobudnúť dojem, akoby boli ich rozmanité súčasné podoby odnožou satanizmu: „V rámci různých hnutí souhrnně označovaných jako New Age se i v českých zemích po roce 1989 odehrávají různá setkání „čarodějnického charakteru“, vznikly satanistické spolky, některé ženy mají čarodějnictví jako typ živnosti (věštění budoucnosti, bylinkářství, pomoc v milostném životě atd.)“. Ako autor používa termín čarodejníctvo? V zmysle magického škodenia tak, ako sa používalo v tradičnej ľudovej kultúre? Alebo čarodejníctvo v zmysle pozitívneho magického pôsobenia tak, ako sa používa v alternatívnej spiritualite či v nových náboženských hnutiach od 2. polovice 20. st.? Zároveň, autor označil čarodejnice v Perníkovej chalúpke ako *kanibalky* (s. 80 a 99). Tento orientalizmus (ako aj autorom používané *tabu* – s. 15, 16, 67, 79, 80, 81, 104, 126) si v tomto type publikácie zaslúžia buď český ekvivalent alebo aspoň opodstatnený výklad.

Čitateľ môže mať dojem, že autor dostatočne reflektuje folklórnu schematizáciu najmä v úvode, ale nie vo všetkých heslách. Napríklad v hesle **Farář** píše: „Jedná se o schematizovanou postavu, která neodráží skutečnou realitu“ (s. 90). Nepozorujeme schematizáciu vo všetkých folklórnych postavách? Čo má autor na mysli pod pojmom „skutečná realita“? Autor čitateľa podrobne oboznamuje so záletnosťou farára a zastúpením

tohto typu v ATU, vzápätí však uvádza: „V českých folklorných zápisech nemáme doložen žiadny text s postavou farára erotického charakteru. Na základe komparatívneho studia folkloru nutne dojdeme k záveru, že takovéto narace musely existovať, ale že nebyli cílené sbírané či zapisované. Souvisí to nepochybně s tím, že značná část folkloristů-amatérů a poloprofesionálů byli přímo kněží, kterým takovéto texty z ideových důvodů nevyhovovaly“. Mimochodom, už existujú práce na adresu autocenzúry zberateľov. Nie je však jasná pridaná hodnota toho, že autor čitateľov aj tak oboznámil so všetkými ATU typmi tohto druhu (prítomnými mimo Česka).

Celkovo možno konštatovať, že práci chýba rozmer sociálnej kontextualizácie niektorých prezentovaných postáv. Napriek tomu, že autor koncept ekológie folklóru vo vybraných odkazoch spomenul, neaplikuje ho v heslách, ktoré sa podstatou alebo ukázkami dotýkajú etnicity, konfesie a rodu.

Napriek uvedeným výhradám konštatujem, že práca spĺňa požiadavky štandardne kladené na habilitačnú prácu. Po zodpovedaní pripomienok ju odporúčam na ďalší postup v habilitačnom konaní.

V Bratislave, 5. 2. 2023

doc. Helena Tužinská, PhD.

